

EGRY GÁBOR**Egy önlegitimáló politikai és történeti narratíva kérdőjelei (1861–2003)****Nemzetiségi bankok, nemzetiségi mozgalmak a századforduló Erdélyében**

A magyar és a román történeti köztudatban elég kevés olyan problémakört ismerünk, amelyben szinte teljes egyetértés uralkodna. Az egyik ezek közül az a megállapítás, miszerint a 20. század elején a románok, bankjaik segítségével, tudatosan felvásárolták Erdély földjét, hogy onnan kiszorítsák a magyarokat és növeljék a románok arányát. A beállítás természetesen ellentétes a két oldalon, de a tartalom megegyezik. Sőt, a magyar kisebbségekkel kapcsolatos diskurzusokban mindez egyfajta követendő példaként is ajánlott.

Példaként elég talán felidézni egy emlékezetes „pengeváltást” Markó Béla és Csoóri Sándor között. Csoóri a *Heti Válasz*ban megjelent írásában¹ azt vetette Markó szemére, hogy az RMDSZ nem követi a dualizmus kori román politikai erők példáját, és a politikai alkudozás helyett nem törekszik arra, hogy a magyarság gazdasági terjeszkedésével, beleértve a földvásárlásokat is, szorítsa vissza a románságot. Válaszában² Markó elfogadta mindazt, amit Csoóri az egykori román politikáról állított, és amellet érvelt, hogy az RMDSZ, többek között a restitúciós törvényekkel, éppen ezt a stratégiát váltja valóra.

A román kisebbség századfordulós stratégiáját illetően, noha a kortársak között akadtak olyanok, akik ezt a beállítást megkérdőjelezték, ma már szinte nincs kétség a magyar történeti köztudatban. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy az első világháborút követő kisebbségi periódus tapasztalatai nyomán 1940-re már kifejezetten követendő *társadalomszervezési modellként* kezelték a vélt vagy valós román példát. Olyannyira, hogy az a bécsi döntést követően megszerveződő Erdélyi

¹ CSOÓRI Sándor: Levélféle Markó Bélának. *Heti Válasz*, 2002. szeptember 11.

² MARKÓ Béla: Pezsgő és töpörtyűs pogácsa. Válaszféle Csoóri Sándornak. *Erdélyi Riport*, 2003/32.

Párt programjának szerves részévé vált. A párt a többségi létben is a társadalmi reform mintájául ajánlotta a kisebbségi létben kiformalódott, a nemzetállami intézményeket pótlónak tekintett struktúrákat. Például egyik országgyűlési képviselője, László Dezső, aki református lelkészi tevékenysége miatt a politikán túl is jelentős tekintélyt élvezett, az Erdélyi Párt kolozsvári tagozata által szervezett 1942 őszi előadás-sorozat részeként tartott felszólalásában³ történeti áttekintést adott a magyar társadalom „kialakulásáról”. Mondanivalójának lényege szerint 1918 nagy tragédiájának egyik fontos oka volt, hogy a kiegyezést követő időszakban csak az állami szervezet („a nemzet egyik erőkarja”) alakult ki, s ennek nemzeti, társadalmi alapja alig volt. Ezzel szemben a nemzeti-ségek éppen ezt a társadalmi alapot teremtették meg, miközben az államszervezet természetsszerűleg nem őket szolgáltatta. László az előadás egy későbbi részében azt állította, hogy a magyarság a kisebbségi sorban, sokkal nehezebb körülmények között megismételte azt, amit a korábbi magyarországi kisebbségek is véghez vittek: megszervezte saját társadalmát. Ezt immár a többségi létben is fenn kell tartani, sőt ki kell terjeszteni a magyarság többi részére is.⁴ Összességében elmondható, hogy a kisebbségi magyarság számára a román nemzeti mozgalom vélt sikere egyúttal a saját kisebbségi lét sikeres átvészelésének perspektíváját kínálta, és így körükben nem is igen jelentkezhetett késztetés ennek a narratívának a megkérdőjelezésére. A többségiként élő magyarság körében pedig ez megfelelően alátámaszthatta a korábbi kisebbségek árulását, a rafinált összeesküvésükre vonatkozó elméleteket, a Trianon körüli magyar Dolchstoss-legendát.

Bár román oldalról időnként voltak legalábbis kételkedő hangok, mára tulajdonképpen ott is kikezdhetetlen toposznak tűnik a bankok szerepe a nemzeti mozgalomban, sőt a nemzeti egység megteremtésében. A mai banktörténetírás szinte kritikátlanul emlegeti szerepüket a „Nagy Egység” valóra váltásában, a román nemzeti törekvések sikerében. A román banktörténetírás doyenje, Mihai Drecin „valódi nemzeti intézményeknek” nevezi őket.⁵

¹ CSOÓRI Sándor: Levélféle Markó Bélának. I. m.

² MARKÓ Béla: Pezsgő és töpörtyűs pogácsa. Válaszféle Csoóri Sándornak. I. m.

³ LÁSZLÓ Dezső: Nemzeti társadalmunk erőviszonyai. *Ellenzék*, LXIII. évf. 235. sz. 1942. október 17. 5–6.

⁴ Nem ő az egyetlen, aki így érvel. A párt elnöke hasonló, bár kevésbé precíz gondolatmenetet fejtett ki 1943 tavaszán a párt Nagyváradon tartott választmányi ülésén. TELEKI Béla: Áldozatkészség és felelősség. In: *Erdélyi szellem – magyar lélek*. Kolozsvár, 1943. 7–14.

⁵ Mihai D. DRECIN: Finanțe și bănci în Transilvania (1867–1918): Considerații asupra unor veritabile instituții naționale. *Dosarele Istoriei*, 4. évf. (1999) 10. sz. (38.) 18–21.

A két felfogás persze kölcsönösen erősíti is egymást. A román fél történeleminterpretációja számos okból elfogadható a magyar oldalon is. Éppen ezért nem is igen van igény annak megkérdőjelezésére, olykor pedig éppen az elfogadás látszik hasznosnak. Ennek ellenére a probléma a történeti kutatás szempontjából nem hogy lezártnak nem tekinthető, de tulajdonképpen még igazából megnyitottnak sem. A korábban itt-ott megfogalmazódó kételyekre eddig nem született megnyugtató válasz, a különböző résztanulmányok pedig legalább annyi ellenérvet alapoznak meg, mint amennyi támogatót. Viszont eddig még senki sem vállalkozott sem az elérhető statisztikai források gondos és alapos elemzésére, sem a probléma historiográfiájának vizsgálatára.

Tanulmányomban magam sem teszek erre kísérletet. Célom nem is ez, hanem inkább néhány probléma, ellentmondás exponálása. Mindebben segítségemre voltak korábbi, az erdélyi szászok bankrendszerére vonatkozó kutatásaim.⁶ Részben azokra, részben a többek által összegyűjtött és rendszerezett statisztikai adatokra, részben pedig a vonatkozó banktörténeti munkákra támaszkodva azt szeretném bemutatni: milyen kételyek merülhetnek fel a bankok nemzeti irányultságát illetően, mennyire tekinthető jelen tudásunk mellett megalapozottnak a nemzeti bankrendszer felfogása, milyen lehetőségei lehetnek egy kvantitatív megközelítésnek a kérdés kutatásában, mennyire igazolják a statisztikák a kétségtelenül meglévő nemzeti retorikát?

Harci retorika

A fentebb már vázlatosan jellemzett történeti narratíva gyökerei igazolhatóan a 19. századba nyúlnak vissza. Az 1880–1890-es évekre a magyar és nemzetiségi publicisztika igen gyakran egy latens háború képét vázolta fel, amely Erdély telekkönyvi birtoklásáért folyik annak három nemzetisége között. Ráadásul ez egyfajta *bellum omnium contra omnes* képét öltötte magára, amelyben a magyar megszólalók egy része éppen úgy veszélyesnek találta a szászokat, mint a románokat, a szászok féltek a románok terjeszkedésétől és a magyarosítástól, a románok pedig a szász és a magyar telepítésektől.

Gróf Mikó Imre már 1861-ben arról elmélkedett, hogy a magyar földbirtok megcsappanása „idővel nagy statistico-politica liquidatiot von-

⁶ Ezek összefoglalása, egyelőre kéziratként, elérhető a Jakabffy Elemér Alapítvány könyvtárában, valamint a www.polhist.hu/letoltes/egyridisszertacio.pdf weboldalon.

hat maga után”.⁷ Egy negyedszázaddal később román részről George Bariț is a létért folytatott gazdasági háborúról érkezett.⁸ Ebben az időszakban ez már nem is volt kirívó, egyedülálló jelenség. Egy szász szerző, valószínűleg Friedrich Teutsch későbbi püspök, a Rét-árok völgyében található településekről írott tanulmányában szintén egyfajta háborúnak fogta fel a szászok és a románok együttélését.⁹ Nyolc évvel később a Szász Néppárt elnöke, Dr. Karl Wolff a párt nagygyűlésén, az úgynevezett *Sachsentagon* arról szónokolt, hogy idegenek akarják kiszorítani a szászokat ősi lakhelyükről.¹⁰ A századfordulót követően egy megyesi orvos, a szászok már-már mitikussá lett, 1849-ben mártírhalt halt reformerének, Stephan Ludwig Rothnak az unokája, Heinrich Siegmund létrehozta az úgynevezett *Bodenschutzvereint*, amelynek célja a földbirtok változásainak nyomon követése, a szász birtokállomány lemorzsolódásának megakadályozása. A Virchow teóriáin iskolázódott Siegmund egyenesen az élettérért folytatott harcról beszél munkáiban.¹¹ A Brassói Általános Takarékpénztár egyik igazgatója, Rudolf Thör egyenesen azt a címet adta a földbirtokviszonyok változásairól szóló, a fiatal szász generáció lapjában megjelent cikkének: *Der Kampf um Bodenbesitz in Siebenbürgen* (Harc a földbirtokért Erdélyben).¹²

Ekkorra már magyar részről is terjedt a harci retorika. A térséget ismerő tudósok, publicisták is hajlamosak voltak háborús kategóriákban gondolkodni a társadalmi-gazdasági változásokról, így természetesen szándékosságot és előre eltervezettséget látva minden ilyen jelenség mö-

⁷ Szász Zoltán: Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában. In: *Erdély története*. III. k. Főszerk.: Köpeczi Béla. Szerk.: Szász Zoltán. Budapest, 1986. 1508–1623.; 1590. Mikó félelme nem volt egyedülálló a korszakban és nem is feltétlenül csak a nemzetiségi kérdéshez kötődött. Három évvel korábban Lónyay Menyhért egy földhitelintézet alapításának megindoklását szolgáló tanulmányában többek között azt is felvetette, hogy a hagyományos birtokos osztály hanyatlásával a trón elveszti leghűségesebb támaszát, és helyére olyanok kerülnek, akiket már nem a régi erények, hanem a pénzvágy mozgat. Egry Gábor: *A Magyar Földhitelintézet alapítása, működése és szerepe az elit kontinuitásában a 19. század második felében (1863–1900)*. Szakdolgozat. Kézirat. Megtekinthető az ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékén.

⁸ Szász Zoltán: *Gazdaság és társadalom*. I. m. 1590.

⁹ Dr. F. T.: Ein Bild aus dem wirtschaftlichen Leben der Siegelbachgemeinden (ein nichtgehaltener Vortrag). In: *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*. 4527–4532. sz. 1888. október 28.–november 3.

¹⁰ *Der Sachsentag in Hermannstadt am 22. Oktober 1896*. Hermannstadt 1896.; valamint idézi Egry Gábor: Erdély gazdasági meghódítása – az erdélyi szászok jövőképe a 20. század elején. In: Egry Gábor–Feil István (szerk.): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 416.

¹¹ Egry Gábor: Erdély gazdasági meghódítása. 420–424. Uo.; ill. uő: „Der Kampf um Bodenbesitz”. Az erdélyi szászok földbirtokviszonyai és a nemzetpolitika 1890–1918. *Korunk*, 2005. szeptember, 94.

¹² Rudolf Thör: Der Kampf um Bodenbesitz in Siebenbürgen. *Die Karpathen*, 1911/1912., 626–627.

gött. Bodor Antal a Magyar Közgazdasági Társaságban 1904. december 7-én tartott előadásában¹³ a nemzetiségi pénzüzeteket, tekintet nélkül arra, hogy románok-e vagy szászok, úgy jellemezte, mint a magyarság gyöngülésének s „a nemzetiségek számbeli és gazdasági térfoglalásának” hathatós előmozdítóját. Sőt, a román takarékpénztárakat egyenesen „titkos, államellenes aspirációkkal” vádolta.¹⁴

Bodor szerint a román bankok gyors szaporodása azzal magyarázható, hogy így teremtenek egzisztenciát a román értelmiség és középosztály megfelelő vagyonnal nem rendelkező, ám közhivatali pályára lépni sem kívánó részének. Emellett a pénzüzetek „határozott és tervszerű nemzeti politikát űznek”. Egyfelől kölcsöneik révén féken tartják a román lakosságot, másfelől sikeresen tevékenykednek a román közegben helyi kisebbségként élő magyarság elrománosítása érdekében is. Az általa felvázolt kép egészen ördögi tervet sejtet. Szerinte a román pénzüzetek szinte már tudatosan taszítják szegénységbe saját parasztságukat, amely így a munkaerő-mennyiség fokozása érdekében kénytelen lesz jobban szaporodni a többi nemzetiségnél. A magyarságnál viszont ugyanez a nyomor éppen a beolvadást segíti elő, mivel a magasabb anyagi és szellemi-civilizációs szinthez szokott magyarság a nyomor hatására kénytelen átvenni a románok alacsonyabb színvonalú ruházkodását, primitívebb táplálkozási módját, rászokik a bor helyett a pálinkára, a pap helyett pópát hív és végül, amikor már nem kap pénzt a magyar bankban, helyette a román takarékhhoz fordul.¹⁵

Bár a szász pénzüzetek működéséről és társadalmi hatásukról, elmentében a románokkal, csak pozitívan tudott nyilatkozni, mégis elmarasztalta őket. Úgy vélte, hogy az általuk kezelt hatalmas tőkék és az évente nemzetiségi célokra fordított összegek „erős védbástyául szolgálnak a magyar állameszme térfoglalásával szemben”.¹⁶ Mindez erősíti a szászság öntudatát, és a nyelvhatárokon megbénítja a magyarság nemzeti akcióképességét. Sőt, ilyen módon a szászok sikerei a magyar értelmiségben és a nemzetiségi vidékeken fontos küldetéssel rendelkező birtokos osztályban is csökkentik a nemzeti öntudatot.

Szintén érdekes ebből a szempontból Barabás Endre székelykeresztúri tanítóképzőbeli tanár előadása a Magyar Közgazdasági Társaságban,

¹³ BODOR Antal: Az erdélyrészi pénzüzetek. *Közgazdasági Szemle*, XXVIII. évf. 32. k. 923–937.

¹⁴ Uo. 932.

¹⁵ Uo. 932–933. Bodornak a magyar és román civilizációs különbségét ecsetelő passzusaira felhívja a figyelmet Ábrahám Barna is. Lásd ÁBRAHÁM Barna: *Az erdélyi románság polgárosodása*. Csíkszereda, 2004. 18–19.; 34–35. 6. j.

¹⁶ BODOR Antal: I. m. 933.

1904. október 27-én, illetve az annak kapcsán kibontakozott vita.¹⁷ Barabás kimutatást készített a telekkönyvileg betáblázott hitelek pénzüintézetek szerinti megosztásáról Udvarhely vármegye három járásában (udvarhelyi, keresztúri, homoródi). Ezek vizsgálatával arra a megállapításra jutott, hogy a hitelezési és a népszámlálási adatok igazolják azokat, akik már évek óta azt hangoztatják, hogy a nemzetiségek célja a Székelyföldet kettéosztani a Nagy-Küküllő mentén egy nemzetiségi lánc által. Szerinte először a szászok jelennek meg egy-egy községben, majd nyomukban a románok is. Amíg 20 évvel korábban (az 1880-as népszámlálás alkalmával) alig voltak szászok Udvarhely vármegye székely községeiben, addig 1900-ban már 44 székely községben körülbelül 1600 főnyi szászsgot mutattak ki, és Csík vármegye magyarságát is 1062 szász gyöngítette 34 községre elosztva.¹⁸ A tanulmány körül kibontakozott vita azért is érdekes, mert nem csak Barabással egyetértő vélemények fogalmazódtak meg, mint például a fentebb már említett Bodor Antalé. Éber Antal éppenséggel arra a következtetésre jutott saját tanulmányai és Barabás előadása nyomán, hogy a nemzetiségi pénzüintézetek eredményes tevékenysége mindenekelőtt azal magyarázható, hogy jobban igazodnak az ügyfelek igényeihez. Kevesebb költséget számítanak fel, és alacsonyabb haszonkulccsal dolgoznak.¹⁹

Nem hiányzott az ellenvélemény Bodor korábban ismertetett álláspontja kapcsán sem, igaz, már csak utólag, a sajtó hasábjain. Gyárfás Elemér, aki később a kisebbségi magyarság egyik emblemikus figurája, vezetője lett, az *Ellenzékben* megjelent cikkében vitatkozott a szerzővel. Gyárfás szerint a nemzetiségek semmi haza- és nemzetelleneset, semmi büntetőtvényekbe ütközöt nem tesznek. A földbirtokállomány változása természetes gazdasági folyamat, amelyben a nemzetiségeket segíti nagyobb körütekintésük, takarékoságuk, élelmességük, a magyarokat meg hátráltatja bankjaik kényelemszeretete, gyengesége, megbízhatatlansága. A nemzetiségek nem sérelmeket adnak elő, hanem cél tudatos munkát végeznek, ráadásul azokkal a fegyverekkel élnek, amelyeket Széchenyi akart a nemzet kezébe adni, s amelyek kezeléséhez a magyarság még most sem ért. Így aztán a magyarságon is csak az öntudatos munka, a teljesítmény segíthet, nem az erőszak. A nyereségorientált működés helyett az altruizmus szellemét kellene meghonosítani.²⁰

¹⁷ BARABÁS Endre: A nemzetiségi bankok székelyföldi akciója. *Közgazdasági Szemle*, XXVIII. évf. 32. k. 815–825.; A nemzetiségi pénzüintézetek. *Közgazdasági Szemle*, XXVIII. évf. 32. k. 864–867.

¹⁸ BARABÁS Endre: A nemzetiségi bankok székelyföldi akciója. I. m. 821.

¹⁹ BARABÁS Endre: A nemzetiségi pénzüintézetek. I. m. 867.

²⁰ Gyárfás cikkét lásd KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez a dualizmus korában*. IV. k. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2/K irat 28–30.

Látható, hogy a századforduló után már határozottan megfogalmazódott két olyan vélemény, amely aztán a későbbiekben is meghatározó volt, sőt a kérdés historiográfiája is ezek mentén rendeződött. Az egyik egy olyan tudatos politikai stratégiát látott a földbirtokviszonyok változásai mögött, amelyik nemzeti célokat kitűzve próbálja meg érvényesíteni a románság (és kisebb részben a szászok) érdekeit, a magyarság rovására. Erdélyt hadszíntérnek látja és láttatja, ahol háború folyik minden talpatalnyi földért és minden lélekért. A másik mindenekelőtt a szabadságra és a liberalizmus értékeire alapozva részben tagadja ezt, részben pedig elveti a háborús logikából következő jogkorlátozást. Különösen figyelemreméltó, hogy az utóbbi felfogás szerint már ekkor példának tekinthető a nemzetiségek önszerveződése, ami aztán, mint azt a bevezetésben már láthattuk, egyfajta identitásideológiává, az erdélyiség fogalmának szerves részévé válik. A nemzetiségi pénzügyek ebben az értelmezésben nem azért sikeresebbek a magyaroknál, mert valami titkos tervet valósítanak meg, hanem azért, mert hajlandók áldozatot hozni a közösség érdekében. Elsődleges céljuk annak segítése, nem pedig az egyéni gazdagodás.

A két kép meglehetősen idealizált, illetve démonizáló, árnyalatokat kevésbé megengedő és természetesen egymással élesen szemben álló. Ugyanakkor mindkét vélekedés elfogadja a külön nemzeti bankrendszerek és ezzel a külön nemzetgazdaságok létét. Ez tulajdonképpen teljesen egybevágott a nemzeti eliték én- és közösségképével, és kétségtelesen alátámasztható volt a politikai programokkal is.

A két álláspont közül az első világháborút megelőző időszakban az első, a nemzetiségek, mindenekelőtt a románok tudatos nemzeti-politikai stratégiáját feltételező lett a domináns, köszönhetően elsősorban annak, hogy néhány erdélyi politikus, főként gróf Bethlen István, tematizálta ezt a politikában. Bethlen elsősorban Tokaji László adatgyűjtésére épített,²¹ amit aztán kiegészített egy saját összeállítással is.²² Tokaji és Bethlen statisztikai adatokkal próbálta igazolni, hogy Erdélyben veszélyben van a magyarság, a románok és kisebb részben a szászok fokozatosan felvásárolják a földbirtokokat, és ezzel kihúzzák a magyarok lába alól a talajt. Tokaji meglehetősen alapos statisztikát is közölt a birtokforgalomról és a birtokmegoszlásról nemzetiségi szempontból a történeti Erdély területén és Szilágy vármegyében; ezt Bethlen megpróbálta kiegészíteni és részben módosítani. Mindkettejük megközelítésében kö-

²¹ Például TOKAJI László: *Az erdélyrészi földbirtok-politika feladatairól*. Kolozsvár, 1913.

²² BETHLEN István: *A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben*. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Bethlen István. Válogatott politikai írások és beszédek*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 46–82.

zős azonban a globális statisztikai szemlélet, amely elsősorban a nyers, súlyozatlan birtokforgalmi statisztikára koncentrál, és ráadásul annak adatait a teljes népességbeli nemzetiségi arányokkal veti össze.

Igaz, még ekkor is voltak, akik legalábbis kételkedve nyilatkoztak a román birtokvásárlás jelentőségéről és főként nemzeti tudatosságáról. Koós Mihály, a földművelési minisztérium székelyföldi kirendeltségének vezetője úgy vélekedett, hogy a közvélemény túlbecsüli a folyamat jelentőségét. Ráadásul szerinte a birtokviszonyok változásai alapján nem is történhetnének másként, mivel az eladásra kerülő birtokok legnagyobb része románok lakta falvak határában terül el, és a helybeliek minden alkalommal előnyben vannak az esetleges parcellázás során.²³ Hantos Elemér, országgyűlési képviselő, a Pénzügyi Intézetek Országos Egyesületének igazgatója szerint a román és a magyar bankok között csak a szokásos üzleti küzdelem zajlik. A román bankok vezetőinek elsősorban a nyereség a fontos, és ő maga több esetről is tud, amikor román bankok a kezükbe került birtokot az államnak vagy az állami alapítású, telepítési akciók lebonyolítására létrehozott úgynevezett altruista banknak ajánlották fel megvételre. Szerinte a székely földbirtok lemorzsolódása mögött is elsősorban a foglalkozási szerkezet különbsége állt, ráadásul úgy vélekedett, hogy a román bankok valójában igen keveset áldoznak nemzeti-kulturális célokra, ez a tevékenységük gyakorlatilag kimerül az ASTRA támogatásában.²⁴ Igaz, az ő nyilatkozataik mellett tucatnyian ennek az ellenkezőjét állították Bizony László könyvében.

Román részről meglehetősen ambivalencia volt megfigyelhető a problémával kapcsolatban. Bár a gazdasági nemzetépítés valóban politikai célkitűzése volt a nemzeti mozgalomnak, ehhez eszköznek tekintették a pénzügyi intézeteket is²⁵ és ennek a publicisztikában hangot is adtak, többek között a magyar politika és a magyar kormányzat akciói miatt²⁶ azonban sokszor kemény publicisztikai küzdelembe bonyolódtak a magyar lapokkal. Ennek során aztán rendszerint tagadták, hogy bármiféle ma-

²³ BIZONY László: *A keleti határról. A magyar szupremácia veszedelme Erdélyben. Nemzetgazdasági és hitelügyi tanulmány státusférjak, politikusok, közigazgatási és pénzügyi tényezők nyilatkozataival.* [h. n.] 1912. 135–136.

²⁴ Uo. 122–124. Az ASTRA (Asociația Transilvania pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român – Erdélyi Társaság a Román Irodalomért és a Román Nép Kultúrájáért) 1861-ben Nagyszebenben alapított kulturális egyesület, amely többek között közgyűjtemények fenntartásával, ösztöndíjakkal, iskolák támogatásával segítette a román kultúra terjedését.

²⁵ Erre vonatkozóan bőséges anyag található ATTILA HUNYADI: *Economic nationalism in Transylvania. Regio. A Review of Studies on Minorities, Politics and Society.* 2004. 172–193. különösen 176–180 és 188–191.; ill. ÁBRAHÁM Barna: *Az erdélyi románság polgárosodása.* I. m. 25–31.

²⁶ Lásd például SZÁSZ Zoltán: *A magyar kormány tervei a nemzetiségi pénzügyi intézetek állami ellenőrzésére. Századok,* 1966. 118–137.

gyarellenes nemzeti stratégia vezetné pénzügyintézeteiket. Ezt hangsúlyozták a legjelentősebb román bankként számon tartott Albina közgyűlési jelentései is,²⁷ s emellett érvelt Partenie Cosma, a bank vezérigazgatója is számos cikkében a századfordulón.²⁸

Mindegyik vélemény kapcsán feltűnő azonban az, hogy bár megfogalmazóik esetenként törekednek a tudományos alátámasztásra, többnyire mégis elsősorban politikai meghatározottság alapján foglalnak állást. A román és a szász bankokról a magyar politikusok felzaklatott politikai közegben alkottak véleményt, és ez szinte azonnal a politikai diskurzus részévé vált. A román fél szintén a politikai helyzetnek megfelelően kommunikálta a problémát. Saját nemzeti közösségének a gazdasági nemzetépítés céljait hangsúlyozta, míg a magyarokkal folytatott vitában elutasították azt a vélekedést, hogy bármiféle szervezett és tervszerű folyamat zajlana Erdélyben. (A politikai meghatározottság kapcsán nem árt figyelembe venni azt sem, hogy a román bankok vezető testületei, részvényesei egyúttal a nemzeti politikai elitet is jelentették. A Román Nemzeti Párt legjelentősebb politikusai a pénzügyintézetek igazgatóságaiban, felügyelő bizottságaiban is vezető szerepet töltöttek be.)

A vélemények és álláspontok ilyen politikai meghatározottsága természetesen nem elegendő alap arra, hogy megkérdőjelezzük őket. Viszont a tény egyáltalán nem hagyható figyelmen kívül; a kutatónak minél alaposabban mérlegelnie kell a megfogalmazott állításokat és cáfolatokat, feltárnia az ellentmondásokat. Különösen mivel a későbbi történeti narratívák és megállapítások kifejezetten rájuk épülnek.

A történeti narratíva kiformalódása

A világháború után egyre inkább az a vélemény került előtérbe, amely a román pénzügyintézetek tevékenységét nemzeti meghatározottságúnak tartotta. Sajátosan mutatja ennek politikai gyökereit, hogy a *Magyar Kisebbség* lapjain éppen az a Gyárfás Elemér fogalmazta meg ezt a nemzeti meghatározottságot, aki két évtizeddel korábban még másként vélekedett a kérdésről.²⁹ Igaz, korábbi álláspontjának egyik lényeges elemé-

²⁷ Idéz belőlük Mihai D. DRECIN–Vasile DOBRESCU: Considerații asupra sistemului financiar-bancar românesc din Transilvania (1867–1918) In: Mihai D. DRECIN (szerk.): *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor săsești, românești, maghiare și slovace din Austro-Ungaria (1867–1918)* 2. k. Szerk.: Cluj-Napoca, 2001. 40–84., 69.

²⁸ Uo. 69–70.

²⁹ GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi magyar pénzügyintézetek. *Magyar Kisebbség*, III. évf. 4. sz. 1924. február 15. 154–167., 160–161.

hez ekkor is ragaszkodott és ragaszkodhatott. A románok bankjainak működését a magyar kisebbségi önszerveződés modelljének ajánlotta.

A két világháború közti időszakra nyúlnak vissza a máig bevett és elfogadott román banktörténeti narratíva gyökerei is. Ez a pénzügyi és gazdasági szféra konfliktusos felfogására épült, és egyúttal a román nemzeti szenvedéstörténet elemeit is beemelte a tudományos munkákba. A magyar bankok és a mögöttük állónak tekintett magyar kormány politikáját diszkriminatívnak bélyegezték: nem állt érdekükben a románság gazdasági megerősödésének elősegítése és ezért, bár nem volt erre irányuló koherens politikájuk, mégis akadályozták ezt a folyamatot. Számos alkalommal visszautasították a román ügyfelek hitelkérelmét.³⁰ Hasonló elemek tűnnek fel az első jelentős román történeti munkában, amelyik a dualizmus kori magyarországi román pénzintézetekkel foglalkozik.³¹ Ugyanakkor Petra már erőteljesen hangsúlyozza azt is, hogy a román bankok nem lebecsülhető szerepet játszottak a „Nagy Egység” megteremtésében is.

Érdekes ezzel kapcsolatban, hogy a századelő vitájának magyar „nationalista” álláspontja esetenként kisebbségvédő kontextusban tér vissza, éppen a fentebb már jelzett, a korszak gazdaságtörténetét a kormányzati diszkriminációval azonosító román narratívával szemben. Maurer Béla (aki maga magyar kisebbségi szempontból renegátnak számított) egyenesen Tokaji László már idézett művéhez nyúlt vissza egy cikkében.³² Maurer Tokaji statisztikáit és érvelését felhasználva kívánta igazolni, hogy a románok az első világháborút megelőzően gazdasági szabadságnak örvendtek, nem kellett elnyomást elszenvedniük. Éppen a románok földvásárlásaival próbálta bebizonyítani, hogy a régi Magyarországon mindenki, nemzetiségi és vallási különbség nélkül, a legteljesebb szabadságot élvezte.

Mindezek a mai napig részei a román gazdaságtörténet-írás kánonjának az erdélyi és román banktörténetre vonatkozóan. Az összefoglaló igényű munkák (monográfiák és tanulmányok) máig ezekre az elemekre próbálják felépíteni elbeszélésüket. Érdemes itt ezek közül kiemelni egy nem régi összefoglalást a román bank- és társadalomtörténet-írás két ismert figurájának tollából.³³ Tanulmányukból, amelynek célja a román bankok dualizmus kori történetének összefoglalása, meglehetősen jól

³⁰ I. OLTEANU: *Capital național din Ardeal și problema conversiunii*. Idézi Mihai D. DRECIN–Vasile DOBRESCU: *Considerații...* I. m. 42.

³¹ Nicolae N. PETRA: *Băncile românești din Ardeal și Banat*. Sibiu, 1936.

³² Béla MAURER: *Cumpărături de Pământ ale Românilor Ardeleni în Timpul Vechiului Imperiu*. *Chestiunii Minoritare*, I. évf. 11–12. sz. 1937. március 27–31.

³³ Mihai D. DRECIN–Vasile DOBRESCU: *Considerații...* I. m. 42.

rekonstruálható a mai bevett történeti elbeszélés, és egyúttal annak el-
lentmondásai is elég jól kiviláglanak.

Az általuk használt értelmezési keret a magyar elnyomásra, a többségi
diszkriminációra épül. Már a bevezetőben hangsúlyozzák ezt és azt is,
hogy a hivatalos diszkriminációval szemben, és egyúttal modernizációs
célből is, a románok a gazdaságban próbáltak fellépni.³⁴ A román ban-
kok etnikailag zártan működtek; ez az ellenséges állami-politikai valósá-
g következménye volt, miközben maguk az intézetek üzletfeleikkel
szemben nem fogalmaztak meg etnikai követelményeket. A magyar és
a szász intézetek olykor obstrukciós szellemben léptek fel velük szem-
ben, s ez összhangban volt a nem domináns nemzetekkel szembeni ál-
talanos birodalmi politikával is. Találkozott továbbá a magyar elit egy
részének érdekeivel, azéval, amelyik a „feudalizmus szellemi állapotainak
és mentalitásának befolyása alatt maradt”, és diszkriminatív jogi normák
segítségével próbálta meg tovább fenntartani befolyását az erdélyi tár-
sadalomban.³⁵

Ez tehát a vizsgálódások kerete, ami már eleve meghatározza, hogy a
román bankok története egyúttal a nemzeti konfliktus történetének szer-
ves része legyen. (A két történész ezzel kapcsolatos vitatható állításaira
és tévedéseire most nem térek ki.) Másfelől azonban a szerzők nem mel-
lőzhetik az egész román „nemzeti geopolitikai térségre” való utalást
sem. Szerintük ebben szervesen egymáshoz illeszkedő, nemzeti indítta-
tású törekvések figyelhetők meg az átfogó (tehát minden románok lak-
ta területre kiterjedő) nemzeti hitelszervezet létrehozására.³⁶

A következő lépésben az erdélyi román hitelszervezet kialakulásának
megkétszerezésére próbálnak magyarázatot keresni. Véleményük szerint
két tényezőnek tulajdonítható, hogy az erdélyi románok első pénzintéze-
tét, az Albinát csak relatíve későn, 1872-ben alapították meg. Egyfelől
a jogrend megváltozására, a jobbágyfelszabadításra és a románok al-
kotmányos elismerésére csak 1848/49 után került sor, ami eleve hátrá-
nyos helyzetbe hozta őket a korábban is privilegizált szászokkal és a ma-
gyarokkal szemben. Másfelől a gazdasági-társadalmi rend a felelős a
román nemzeti burzsoázia késői kialakulásáért és csekély gazdasági ere-
jéért.³⁷ Végül éppen az Albina alapítása jelzi, hogy a román burzsoázia
elég éretté vált arra, hogy sikeresen lépjen fel a modern hitelszférában.

³³ Mihai D. DRECIN–Vasile DOBRESCU: *Considerații...* I. m. 42.

³⁴ Uo. 40–41.

³⁵ Uo. 41–42.

³⁶ Uo. 43.

³⁷ Uo. 43–44.

Ezt követően a századfordulós és a két világháború közti hagyománynak megfelelően elkülönülten, önálló bankrendszerként ismertetik a román bankrendszer fejlődésének számszerűsíthető adatait, néhány tekintetben összehasonlítva azokat a szász és a magyar szféra adataival. Az összehasonlításokból kirajzolódó, nem túl kedvező kép magyarázatára a kétségtelenül meglévő társadalmi-gazdasági okok (a román társadalom ruralizáltsága, anyagi helyzete stb.) mellett rendre megemlítik a bürokratikus akadályokat,³⁸ az állami diszkriminációt,³⁹ a magyar és a szász bankoknak nyújtott állítólagos állami támogatásokat.

Ugyanakkor megállapítják, hogy mindezek közben mégis kiépült a románok nemzeti bankrendszere, sikeresen megjelent szinte minden fontosabb románok lakta településen és térségben, egyre jelentősebb támogatást nyújtott a kulturális intézményeknek, és egyre inkább biztosította a külön társadalomként felfogott románság hiteligényeinek kielégítését. Egyidejűleg azonban jelzik a bankok nyitottságát, amelyek nemzeti és vallási különbségre való tekintet nélkül nyújtottak hiteleket ügyfeleiknek.

Ez az elbeszélés nem minden ellentmondástól mentes. A meghatározó elbeszélési keret, a nemzeti konfliktus és a nemzeti egység célkitűzésének kiterjesztése a hitelszférára eleve kódol néhányat. A román geopolitikai keret létét – legalábbis a bankok működését tekintve – csak kevésbé igazolták a kutatások. A vonatkozó munkákból inkább az világlik ki, hogy az erdélyi román bankok mindenekelőtt a Monarchia pénzügyi rendszerébe integrálódtak, annak pénzügyi felé orientálódtak. Éppen Drecinnek az Albináról írott monográfiájából derül ki, hogy az együttműködés a regáti pénzügyekkel meglehetősen korlátozott volt.⁴⁰

A szerzők által a román bankalapítások megkérdészettségének indoklására felhozott okok sem minden tekintetben állják ki a kritikát. Mindenekelőtt azzal nem vetnek számot, hogy a román burzsoázia⁴¹ a neoabszolutizmus időszakában jól integrálódott az akkor felállított intézményes keretek közé. A Brassói Kereskedelmi és Iparkamara tagjainak sorában megtalálhatók voltak a román kereskedők, és az Osztrák Nemzeti Bank brassói fiókin-tézetének vezetésében is szerepet kaptak. Így aztán a hitelszférára vonatkozó tervek, elképzelések is ebben a keretben születtek meg, részben az

³⁸ Uo. 44–45.

³⁹ Uo. 45–46., 64.

⁴⁰ Mihai D. DRECIN: *Bancă Albina din Sibiu. Instituție națională a românilor transilvăneni (1871–1918)*. București, 1982.

⁴¹ A román burzsoáziáról Brassó vonatkozásában kismonográfiát írt MISKOLCZY Ambrus: *A brassói román levantei kereskedőpolgárság kelet-nyugati közvetítő szerepe (1780–1860)*. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, 107. Budapest, 1987.

ONB leszámítolási keretének emelését igényelve, részben egy iparbank, illetve később városi hitelszövetkezetek alapítását javasolva.⁴²

Nehéz belátni azt is, hogy miként működhetett a kormányzati etnikai diszkrimináció, ha közben a román pénzüzetek száma a szerzők szerint dinamikusan nőtt, és minden jelentősebb településen működött ilyen. Ugyancsak nehezen érthető a kettős mércéjük: számukra a román bankok által a nem románoknak nyújtott hitelek a nyitottságot, az etnikai diszkriminációtól való mentességet igazolják, a magyar és a szász bankokat viszont diszkriminációval vádolják, noha ugyancsak jelentős volumenű hiteleket nyújtottak a románoknak.

Hasonlóan nem ellentmondástól mentes a szerzők elbeszélése a minket közelebbről érdeklő problémáról, a románok földbirtokvásárlásairól. Drecin és Dobrescu szemmel láthatóan szeretné mindkét századforduló nézőpont azon elemeit szintetizálni, amelyek a román nemzeti történelem dogmáihoz igazodnak és egyúttal elhárítják az „ellenséges” vádakat. Így aztán, meglehetősen sajátos módon, egyszerre próbálják igazolni annak nemzeti jelentőségét és a korabeli magyar vádak valótlanságát.

Ennek megfelelően hangsúlyozzák a pénzüzetek szerepét a nemzeti modernizációban, ezen belül is a földbirtokviszonyok változásában a románság javára.⁴³ Ugyanakkor a folyamat részleteit tárgyalva arra hivatkoznak, hogy az komplex okokra vezethető vissza, mindenekelőtt a mezőgazdasági termelés nemzetközi feltételeinek változására. Ennek megfelelően egy szélesebb körű és világgazdasági impulzusokra visszavezethető gazdasági-társadalmi változás keretei közé helyezik a korábbi nemesi (és így értelemszerűen döntően magyar) birtok lemorzsolódását.⁴⁴ Másfelől azonban azt hangsúlyozzák: a nemzetiségi parasztság földszerzését erősen motiválta, hogy visszaszerezze azt a földbirtokot, amelyet évszázadokkal korábban ősei birtokoltak, és a magyar és Habsburg-megszállás (sic!) idején veszítettek el. Kiemelik, hogy a román parasztság akár súlyos személyes lemondások árán is felgyorsította a földbirtokállomány tulajdonos-változását. Emellett viszont megjegyzi, hogy a mindezt nagy mértékben megkönnyítette az a tény, hogy a nagy- és középbirtok jelentős része román többségű vidékeken feküdt, és itt csak

⁴² *Protokoll der ersten ordentlichen Sitzung der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt im Jahre 1852. am 7. Januar.* Kronstadt, 1852; *Protokoll der ersten (ordentlichen) Sitzung der Kronstädter Handels- und Gewerbe-Kammer im Jahre 1858. am 5. Januar.* Kronstadt, 1858; *Protokoll der dritten (ordentlichen) Sitzung der Kronstädter Handels- und Gewerbe-Kammer im Jahre 1858. am 2. März.* Kronstadt, 1858.

⁴³ Mihai D. DRECIN–Vasile DOBRESCU: *Considerații...* I. m. 63.

⁴⁴ Uo. 65–66.

akkor lehetett volna magyar vevőt találni, ha azt nagy áldozatvállalással az állami telepítési politika támogatja. Végül két korábbi statisztikai adatgyűjtés eredményével próbálják bemutatni a folyamat jelentőségét.⁴⁵

Összességében ebben a kérdésben is az ellentmondások tűnnek a legfontosabbnak. Erősen kérdésesnek tűnik már az is, hogy a két századfordulós nézőpontnak van-e belső ellentmondásoktól mentes szintézise, legalábbis olyan módon, ahogyan azt a szerzők szeretnék, vagyis a románokat ért vádak elhárítva, de azok lényegét, a bankok kizárólag nemzeti célú működését mégis igazolva. A folyamatnak vagy volt nemzeti tartalma, méghozzá úgy, hogy a nemzeti intézményként kezelt bankok ennek tudatában cselekedtek, ám ebben az esetben a korabeli vádak igazolódnak utólag, vagy nem volt nemzeti tartalma, ami viszont a bankok nemzeti intézménynek tekintését kérdőjelezheti meg.

Ráadásul – sajnálatos módon – a probléma tárgyalása módszertanilag és forrásbázisában is kifogásolható. Mind Drecin és Dobrescu, mind pedig más szerzők máig a korabeli statisztikai gyűjtések összegző eredményeire támaszkodva próbálják meghatározni a román birtokvásárlások jelentőségét. Nem lépnek azonban túl az aggregált mutatókon, nem kérdeznak rá a statisztikai adatok forrásainak teljességére, és főleg nem törekednek strukturált matematikai-statisztikai elemzésekre. Emellett láthatóan meg sem kísérelnek újabb forrásokat, mindenekelőtt a telekönyveket bevonni a kérdés vizsgálatába.

Az előzőkben ismertetett történeti narratíva mellett, a földbirtokvásárlások kapcsán, meg kell említeni a századfordulós nézetek marxista alapú kritikáját is az 1960-as évekből.⁴⁶ Bujor Surdu aprólékos munkával veszi vizsgálat alá a román bankok tevékenységét. Elsősorban azt az állítást vitatja, hogy a bankok differenciálatlanul, az egész román közösség érdekeit próbálták volna érvényesíteni. Ezzel szemben úgy véli – és ezt számos kérdésben alá is támasztja –, hogy a pénzintézetek mindenekelőtt egy szűk társadalmi csoport, a kialakuló burzsoázia és a városi értelmiség érdekeit szolgálták. Szerinte – és ebben a kérdésben álláspontja megegyezik jó néhány századfordulós magyar megnyilatkozással is⁴⁷ – a román bankok tevékenyen és tudatosan elszegényítették a román kisparasztságot, és jórészt az ő rovásukra valósult meg a városi burzsoázia és a jómódú paraszti réteg megszilárdulása. Bár ennek nemzeti jelen-

⁴⁵ Uo. 66.

⁴⁶ Bujor SURDU: Aspecte privind rolul băncilor în consolidarea burgheziei românești din Transilvania pâna la primul război mondial. In: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*. Cluj, 1962. 181–202.

⁴⁷ Lásd ÁBRAHÁM Barna: *Az erdélyi románság polgárosodása*. I. m.

tőségét explicit módon nem kérdőjelezi meg, véleménye mégis a korábbi és a későbbi történeti elbeszélés határozott kritikájának tekinthető.

Kérdőjelek a nemzeti bankrendszer kapcsán

A fentiekben kísérletet tettem arra, hogy összefoglaljam a ma is érvényes történeti elbeszélés gyökereit és legfontosabb jegyeit. Azt is megpróbáltam bemutatni, hogy a nemzetiségi bankokról, működésükről kialakított álláspontok jórészt a politikából erednek, és ma is sok szempontból ahhoz kötődnek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az újabb kutatásokban ne merült volna föl az igény valamiféle kritikai revízióra. A legújabb munkák már sokkal nagyobb hangsúlyt helyeznek a pénzüintézeti intézményrendszer szimbolikus funkcióira, illetve annak strukturális jelentőségére a nemzetiségi társadalom szervezésében. Ez új kérdéseket vet fel, és egyúttal nem köti a pénzüintézeti rendszer nemzeti voltát és sikerességét kizárólagosan a gazdasági mutatókhoz.⁴⁸ A román „nemzeti gazdaság” vagy „nemzetgazdaság” léte kapcsán erőteljes, megalapozottnak látszó kételyek merültek fel azzal kapcsolatban, hogy az valóban létezett, létezhett-e, illetve hogy a románság körében megszerveződött gazdasági intézmények, struktúrák leírhatók-e „nemzetgazdaságként”?⁴⁹

Az alábbiakban négy olyan problémát szeretnék jelezni, amelyek vizsgálata, a velük kapcsolatban felmerülő kérdések megválaszolása egyúttal új megvilágításba helyezheti a nemzeti bankrendszerek kérdését is. Ezek a problémák részben már a korábbi kutatásokban is felmerültek, ám úgy vélem, eddig nem exponálták őket kellőképpen.

1. Az értelmezési és elemzési keret problémája

Az eddigi kutatások egyik fontos jellemzője, hogy implicit módon mindegyik feltételezi egy elkülönült, önállóan szerveződő és működő nemzetiségi társadalom és a hozzá szorosan kapcsolódó nemzeti pénzüintézeti rendszer létét. Ezzel kapcsolatban kérdőjelek csak legújabban jelentek meg, és akkor sem általános érvénnyel, hiszen a nemzetépítés fo-

⁴⁸ Uo.; valamint HUNYADI Attila: *Economic nationalism in Transylvania*. I. m.

⁴⁹ Barna ÁBRAHÁM: *The Idea of Independent Romanian National Economy in Transylvania at the Turn of the 20th Century*. In: Balázs TRENCSENYI et alii. (szerk.): *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Budapest–Iași, Regio Books, 2001. 209–226.

galma, amely köré a kutatások többsége szerveződik, maga is feltételezi, hogy létezik és vizsgálható a nemzet, illetve a nemzeti társadalom mint különböző társadalmi cselekvések cél- és referenciacsoportja. Bizonyos értelemben ez valóban megkérdőjelezhetetlen, de különösen a gazdaságtörténeti kutatásokban mégis azt eredményezheti, hogy egy sokkal bonyolultabb, integráltabb rendszerből úgy ragadunk ki egy részt, hogy valójában a rendszeren belül nem tudunk olyan kritériumokat meghatározni, amelyek ezt igazolnák. (Erre nem csak etnikai-nemzeti értelemben hozhatunk példát, hanem regionálisan is. A romániai gazdaságtörténet-írás politikai okokból egységes gazdasági régióként elemzi mindazokat a területeket, amelyek 1918 után Magyarországtól Romániához kerültek.)

Éppen ezért érdemes megfontolni Kövér György figyelmeztetését, aki megkérdőjelezi, hogy egyáltalán létezett-e önállóan kezelhető magyarországi bankrendszer a Monarchia idején.⁵⁰ Ezt nem pusztán terminológiai problémaként veti fel – azaz vajon nem kellene-e inkább struktúráról, struktúrákról beszélni a korabeli pénzintézeti szervezet kapcsán⁵¹ –, hanem abban az értelemben is, hogy a Monarchia viszonyai között létezett-e külön-külön integrált magyar és ciszlajtániai bankrendszer, annak minden jellegzetességével? Kövér válasza meglehetősen határozott és egyértelmű. A Monarchia korában nem beszélhetünk önálló magyar bankrendszeréről. A Monarchia valutauniójának keretei közt, a binacionális jegybankkal a végső hitelező szerepkörében, a két birodalomfél pénzügyi értelemben egységes rendszernek tekinthető, amelybe integrálódtak a különböző, korábban működő és részben elszigetelt regionális részpiacok.

Mindebből két dolog következik. Egyfelől mindenfajta önállóan tétélezett bankrendszer estében, mint amilyenek a nemzetiségi bankrendszerek is, külön igazolni kell, hogy annak részei valóban integráltan működtek. Ezzel kapcsolatban megvizsgálandó lehet, milyen funkciókat tekintve működnek együtt a részrendszer tagjainak tekintett bankok, ez a fajta együttműködés mire terjed ki és mire nem. Másfelől pedig megkerülhetetlen kérdés: a részrendszerként kezelt intézménycsoport az egész bankrendszerbe miként tagolóódik be, integráltságának mértéke milyen viszonyban áll a feltételezett nemzeti szereppel és főként az esetleges nemzeti konfliktusokkal a pénzintézeti rendszerben?

⁵⁰ György KÖVÉR: *Băncile maghiare în monarhia austro-ungară (1873–1913)*. In: Mihai D. DRECIN (szerk.): *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor săsești, românești, maghiare și slovace din Austro-Ungaria (1867–1918)* 2. k. Cluj-Napoca, 85–91.

⁵¹ KÖVÉR György: *Struktúráról a rendszerig*. In: uő.: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Nagytítás szociológiai könyvek, 43. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 243–253.

Az első problémát tekintve az alapkérdésre a válasz egyértelműnek tűnik. Az erdélyi nemzetiségi bankok valóban kísérletet tettek egy összehangolt nemzeti pénzügyi szervezet létrehozására, megteremtették a koordináció különböző formáit, és számos kérdésben egyre inkább együttműködtek. Az eddigi munkák alapján azonban nehezen lehetne válaszolni arra a kérdésre, hogy milyen mélységű volt ez az integráció. Kérdéses lehet továbbá, hogy az együttműködés terén túl milyen joggal kezelhetők a pénzügyi szervezetek nemzeti bankrendszerként. Természetesen csak erre irányuló alapos és elfogulatlan kiindulópontú gazdaságtörténeti kutatásoktól remélhetünk választ. Ezeknek abból kellene kiindulniuk, hogy a pénzügyi szervezetek nemzeti volta a működés során nem feltételezi azt, hogy a működés minden elemét nemzeti szempontból közelítik meg. A banküzem totalitásában nem tekinthetők eleve nemzetinek és elkülöníthetőnek olyan területek, amelyeken a működést egyáltalán nem nemzeti megfontolások motiválják.

A második problémát tekintve az eddigi álláspontok erőteljes revíziójára lehet szükség, ami ráadásul a pénzügyi szervezet „nemzeti” voltának megítélésére is hatással lehet. A román gazdaságtörténet-írás tényyszerűen elismeri, hogy a román bankok működésében jelentős szerepet játszottak a nem román pénzügyi szervezetekhez fűződő üzleti kapcsolatok. Ennek ellenére általában azt hangsúlyozzák, hogy mely esetekben *nem* teljesültek a román bankok hitelkétségei, illetve azt, hogy a román bankrendszer központi elemének tekintett Albina milyen módon biztosított forrásokat a többi pénzügyi szervezetnek visszleszámitolások segítségével.

Ez a kép azonban láthatóan egyoldalú. A cél minden bizonnyal az, hogy ne kelljen hangsúlyozni a román bankok betagozódását a monarchiabeli pénzügyi rendszerbe, és így ne a kölcsönös függőség elemei kerüljenek előtérbe, amelyek gyengítenék az egész, konfliktuális beállítású narratíva hitelét. (Emellett nem elhanyagolható tényező lehet az is, hogy ilyen módon jobban kiemelhető a Regát és Erdély közti bankközi kapcsolatok jelentősége, ami a román egység hangsúlyozásához nélkülözhetetlen.)⁵²

Az adatok azonban, amelyeket a román történészek is közzétesznek, éppenséggel nagyfokú integráltságról tanúskodnak (1. táblázat).

A visszleszámitolt váltók⁵³ aránya a források között rendre körülbelül az összes forrás egyötöde. Ezen belül 1914-ben mintegy 20 millió ko-

⁵² Mihai D. DRECIN: *Bancă Albina din Sibiu*. I. m. 187.

⁵³ A váltók visszleszámitolása, vagyis az ügyfelek által leszámitolt, tehát a banknak készpénz ellenében átadott váltók átadása egy másik pénzügyi szervezetnek szintén készpénz ellenében az egyik leggyakoribb módja volt a hitelezésre fordítható források megszerzésének. Különösen azért, mert a váltók a mindennapi élet-

1. táblázat. A román pénzüzetek mérlegfőösszege és visszszámított váltóik 1872–1914, ezer koronában

Év	Mérlegfőösszeg	Visszszámítolás
1900	63 487	15 391
1910	211 408	40 489
1914	255 519	52 405

Forrás: Nicola N. PETRA: i. m. 106–107.

rományi váltó volt visszszámítva nem román bankoknál.⁵⁴ Ennek a jelentőségét még inkább aláhúzza, hogy a két legnagyobb bank, az Albina és az aradi Victoria, amelyek kisebb pénzüzetek egész sorának nyújtottak ilyen formában hitelt, nem román bankoknál összesen 14,5 millió koronányi váltót visszszámítottak.⁵⁵ Úgy tűnik tehát, hogy például a román pénzüzeteknek körülbelül 11 milliónyi visszszámítási hitelt nyújtó Albina sokat hangsúlyozott központi banki szerepe sem igen lett volna megvalósítható ezen források nélkül. Nem is szólva arról, hogy a Victoria visszszámításainak nagyságrendje arra utal: a szebeni bankhoz hasonló jelentőségű lehetett saját működési területén.

Igaz ugyan, hogy a román pénzüzetek forrásai között kiemelkedő szerepet játszottak a betétek (arányuk az összes forrás között 1914-ben 40%-os volt, 1905-ben még 53%),⁵⁶ ami kétségtelenül jelzi, hogy a pénzüzetek szoroson kötődtek a helyi társadalmakhoz. Ugyanakkor a betétek súlyának csökkenése arra is utal, hogy a világháború előtti utolsó évtizedben megvalósult expanzióban az alaptőke emelése mellett egyre fontosabb szerepet kapott a bankrendszerbe történő betagozódás és az ilyen módon megszerezhető források, szemben az elkülönülést hangsúlyozó történeti narratívával.

A román bankrendszernek a monarchiabelibe való integráltságát, ezen belül pedig a magyarországi, magyarként számon tartott bankokhoz fűződő szoros kapcsolatát támasztja alá a szász bankrendszerrel történő

ben a leggyakrabban használt hitelezési formát jelentették, ennek megfelelően forgatásuk viszonylag könnyű és gyors volt. Éppen ezért a bankközi hitelkapcsolatokban is jelentős szerepet játszottak, a pénzüzet meghatározó kamatlába pedig a jegybank váltók visszszámításakor alkalmazott diszkontlába volt.

⁵⁴ Nicolae N. PETRA: *Băncile românești din Ardeal și Banat*. I. m. 68.

⁵⁵ Uo. 68., Mihai D. DRECIN: *Bancă Albina din Sibiu*. I. m. 121–123.

⁵⁶ Nicolae N. PETRA: *Băncile românești din Ardeal și Banat*. I. m. 106–107.

összehasonlítás is. A szászok, szemben a románokkal, elsősorban záloglevelek kibocsátásra építették expanziójukat, ezek révén pedig közvetlenül a bécsi és a németországi pénzpiacokról vontak be tőkét.⁵⁷ Bár természetesen ők is éltek a visszszámítás lehetőségével, annak jelentősége összességében jóval kisebb volt. Ilyen módon sokkal kevésbé voltak ráutalva a magyarországi „magyar” bankokra.

Mindezek alapján megkockáztatható, hogy a román bankrendszer nemzeti voltának valós értékeléséhez előbb tisztázni kellene üzleti kapcsolatainak jellegét a többi nemzethez sorolt pénzintézetekkel. Ezen túlmenően lényeges lenne feltárni helyét és szerepét a Monarchia pénzüneti rendszerében is. Ezen vizsgálatok nélkül, pusztán a retorikára vagy a szimbolikus jelentőségre alapozva nehezen igazolható a pénzüneti rendszer rendkívül hangsúlyos nemzeti értelmezése.

2. A pénzintézetek és a nemzeti társadalom

A következő lényeges kérdés a nemzeti pénzüneti rendszerrel kapcsolatban: saját belső integráltsága, kapcsolata az implicit módon tételezett nemzeti társadalommal. Ahhoz, hogy meg tudjuk ítélni, vajon a pénzintézetek képesek voltak-e betölteni azt a szerepet, amelyet akár a kortársak, akár a történettudomány művelői tulajdonítanak nekik, elengedhetetlen annak vizsgálata, hogy ez a szervezet mennyire fogta át a narratívákban célcsoportként tételezett nemzeti társadalmat. Ezen túlmenően elkerülhetetlen annak mérlegelése is, hogy a nemzeti pénzüneti hálózat mennyire volt képes kielégíteni a nemzeti társadalomnak a pénzintézetekkel kapcsolatos igényeit. Bár erre irányuló szándékok voltak, korántsem egyértelmű, hogy megvalósultak-e, egyáltalán megvalósíthatóak voltak-e az adott körülmények között. Amennyiben ez kétségbe vonható, csak megfelelő módosításokkal tartható fenn az elkülönült nemzeti társadalom és nemzeti pénzüneti rendszerek tézise, illetve megint csak el kell mozdulni a konfliktusos történelemértelmezéstől egy árnyaltabb felé.

Itt most nem elemezhetem kimerítően a problémakört. Néhány fontos mutató felsorakoztatása is alkalmas lehet azonban arra, hogy egyik problémát megjelöljek. Mindenekelőtt érdemes szemügyre venni a román pénzintézetek néhány alapmutatóját (2. táblázat), ezúttal a történeti Erdély területére korlátozva.

⁵⁷ EGRY Gábor: *Struktúra vagy rendszer? Az erdélyi szász pénzintézetek és a regionális bankrendszer problémája Erdélyben a 19. században. Általános Vállalkozási Főiskola Tudományos Közlemények*, 8. k.

2. táblázat. „Román” pénzüzetek főbb adatai Erdélyben, 1911–1912., ezer K⁵⁸

Törvényhatóság	Részvény- tőke	Tartalék- alap	Nyereség	Betét	Pénz- intézetek száma
Alsó-Fehér	1 070	895	231	5 785	7
Beszterce-Naszód	1 129	582	128	3 901	9
Brassó	264	11	16	490	2
Fogarás	1 276	476	206	5 827	16
Hunyad	2 890	1 397	379	9 475	17
Kis-Küküllő	138	11	23	133	2
Kolozs és Kolozsvár	1 012	312	156	4 412	5
Maros-Torda és Marosvásárhely	360	106	35	1 778	3
Nagy-Küküllő	653	71	60	1 446	5
Szeben	6 365	1 323	678	28 921	21
Szolnok-Doboka	760	332	112	2 345	6
Torda-Aranyos	450	193	62	1 729	4
Összesen	16 367	5 709	2 086	66 242	97

Forrás: BIZONY László: i. m. 34.

Az adatokból kitűnik, hogy a román pénzüzetek számának és tőkeerejének megoszlása földrajzilag meglehetősen egyenetlen. A legfontosabb súlypontok Dél-Erdélyben alakultak ki. Ezen belül is elsősorban Szeben megye említhető, itt azonban az Albina bizonyos szempontból torzítja a képet. A lehetőségekhez képest csekélynek ítélnéljük a román pénzüzetek jelenlétét Észak-Erdély románok lakta vidékein, Kolozs megyében, Szolnok-Dobokában, Beszterce-Naszódban. Ennek természetesen történeti okai vannak, mindenekelőtt a román közösségek el-

⁵⁸ Az általam használt kimutatásokkal kapcsolatban felmerülhet, hogy keletkezési körülményeik folytán (egy újságíró összesítései egy politikai pamflethez) nem alkalmasak a felhasználásra. Az elemzés előtt a Bizony László-féle gyűjtést vagy az abból levezethető adatokat összevettem a hivatalos (de nemzetiségi bontást érthető okokból nem közlő) statisztikával, egy kizárólag a szászokra vonatkozó, gyakorlatilag ugyanakkor készült adatsorral, és a változások tendenciáit is beleszámítva Bodor Antal egy évtizeddel korábbi adataival. Mindezek alapján úgy találtam, hogy az itt felhasznált statisztika megfelelő és felhasználható. Itt és a továbbiakban K = korona.

térő társadalomfejlődése Dél-Erdély határőrvidéki területein és a vármegyei vidékeken. (Bár a beszterce-naszódi adatok alapján, tekintettel az ottani korábbi határőrségre, ezt is lehet némileg árnyalni.) Ám az okoktól függetlenül lényeges, hogy jelentős románok lakta vidékeken egészen biztosan nem volt a román lakosság igényeit kielégítő pénzintézeti infrastruktúra.

Közvetve ezt igazolják a szász és a magyar pénzintézetek hasonló adatai is (3. és 4. táblázat):

3. táblázat. „Szász” pénzintézetek főbb adatai Erdélyben, 1911–1912, ezer K

Törvényhatóság	Részvénytőke	Tartalék-alap	Nyereség	Betét	Pénzintézetek száma
Beszterce-Naszód	180	376	100	11 581	2
Brassó	1 834	4 211	503	24 816	8
Fogarás	200	130	39	1 091	1
Hunyad	400	329	50	2 127	1
Kis-Küküllő	700	107	91	3 188	1
Maros-Torda és					
Marosvásárhely	873	265	134	7 227	2
Nagy-Küküllő	5 758	1 595	534	34 114	10
Szeben	171	10 168	784	35 498	8
Összesen	10 116	17 181	2 235	119 642	33

Forrás: BIZONY László: i. m. 35.

Mint látható, Erdélynek számos olyan vidéke volt, ahol a lakosság döntő többségét vagy nagyon jelentős részét románok alkották (Hunyad, Beszterce-Naszód, Brassó, Szolnok-Doboka, Alsó-Fehér, Nagy-Küküllő), és ahol bankjaik jelenléte vagy jelentéktelen volt, vagy jóval elmaradt a magyar és szász pénzintézeteké mögött. Különösen figyelemreméltó ebből a szempontból a betétek megoszlása Hunyadban, Nagy-Küküllőben, Alsó-Fehérben. Ezekben a vidékeken egyértelmű, hogy a román lakosság, annak ellenére, hogy egyes helyeken – például Hunyadban –, legalábbis a hitelintézetek számát tekintve jelentős pénzintézeti infrastruktúra állt rendelkezésére, a magyar vagy a szász bankok felé fordult betéeteivel és valószínűleg hiteligényeivel is. Mindez megint csak amellettszól, hogy

4. táblázat. „Magyar” pénzüzetek főbb adatai Erdélyben, 1911–1912, ezer K

Törvényhatóság	Részvény- tőke	Tartalék- alap	Nyereség	Betét	Pénz- intézetek száma
Alsó-Fehér	2 410	1 099	347	12 698	12
Beszterce-Naszód	1 160	222	154	3 274	8
Brassó	200	163	42	2 923	2
Csík	2 170	532	348	8 154	15
Fogaras	600	34	35	1 314	1
Háromszék	2 390	830	356	14 536	12
Hunyad	3 640	1 832	602	16 865	16
Kis-Küküllő	600	86	53	2 745	3
Kolozs és Kolozsvár	8 661	2150	845	45 405	23
Maros-Torda és Marosvásárhely	6 742	1 281	587	20 080	13
Nagy-Küküllő	330	53	43	1 214	2
Szeben	100		4	66	1
Szolnok-Doboka	3 185	1 359	438	13 625	20
Torda-Aranyos	1 431	571	258	9 408	8
Udvarhely	612	542	100	5 540	6
Összesen	34 231	10 754	4 212	157 847	142

Forrás: BIZONY László: i. m. 34.

érdemes kritikusan kezelni a román pénzüzeteknek a nemzeti társadalomban betöltött szerepét abszolutizáló véleményeket.

Összességében a román pénzüzeti szféra földrajzi dimenziói megkérdőjelezzik azt, hogy képes lehetett a teljes román közösségre orientálódni, annak igényeit kielégíteni, sőt sok helyen akár csak kísérletet is tenni erre. Ugyanez derülne ki, ha az egy főre jutó betétállomány meglehetősen fiktív mutatóját próbálnánk meg kiszámítani. Ez nyilvánvalóan a románok esetében lenne a legalacsonyabb, alacsonyabb még annál is, amit akkor várhatnánk, ha a társadalmi és vagyoni helyzettel is súlyoznánk ezt a mutatót. Bár az kétségbevonhatatlan, hogy a román pénzüzetek elsődleges célcsoportját sok szempontból a román közösség tagjai alkották, a kapcsolat kölcsönösen nem lehetett kizárólagos.

A román pénzüzetek ügyfélkörébe bekerültek nem románok is, és a románok egyes térségekben kényszerből vagy választásból szívesen fordultak nem román bankokhoz. Ebből a szempontból sajátos lehetett Nagy-Küküllő megye. Itt egyértelműen a helyben működő, regionális szinten közepes méretűnek számító szász bankok domináltak.⁵⁹ Ugyanakkor a Nagyszebenhez viszonylag közeli megyére, valószínűleg elsősorban a hitelezést tekintve, kiterjedt az ottani szász és román pénzüzetek tevékenysége is. Így aztán valószínűsíthetjük, hogy a megye román lakosai betéteikkel és sokszor hiteligényükkel is a szász bankokhoz, hitelszövetkezetekhez fordultak, ám ezt természetesen csak az egyes pénzüzetek és a telekkönyvek tanulmányozása erősíthetné meg. (A román pénzüzetek hiánya pedig azzal is magyarázható, hogy a jól szervezett, az ügyfelek számára rendkívül előnyös feltételeket kínáló szász konkurenciával szemben nemigen volt lehetőségük a kibontakozásra.)

Arra azonban talán alkalmas mindez, hogy jelezze: a román pénzüzeti hálózat, amely 1914-ben a történeti Erdélyben, a Bánságban, Partiumban és Máramarosban 272 egységet – 168 bank és takarékpénztár, 104 hitelszövetkezet⁶⁰ – épített ki, messze nem lehetett képes arra, hogy átfogja a teljes román közösséget. Sem az intézetek száma, sem tőkeerejük nem tette lehetővé, hogy minden igényt becsatornázzanak és kielégítsenek. Sőt, az is feltételezhető, hogy egyes vidékek gyakorlatilag teljesen kimaradtak a tevékenységi körükből, sok esetben pedig nemigen vehették fel a küzdelmet a nem román konkurenciával. Bár az nem tagadható, hogy céljaik között szerepelt ennek a helyzetnek a megváltoztatása, ám úgy tűnik, ez lassú folyamat volt, amelynek befejezésétől a világháború kezdetén még messze álltak. Mindez azonban legalább részben megkérdőjelezi a pénzüzetek nemzeti hatékonyságáról vallottakat, és szükségessé teszi az árnyaltabb elemzést, jobban koncentrálni a társadalomszervezésre, a szimbolikus jelentőségre, a „virtuális” nemzetgazdaság lehetőségére.

3. Jótékonyosság, altruizmus, egyéni haszon

Egy harmadik kérdéskör, amellyel kapcsolatban problémák és kérdőjelek merülhetnek fel: az egyéni haszon és a jótékony célú pénzüzeti támogatások. Ma általánosnak tekinthető az a beállítást, miszerint a nemzetiségi bankok, köztük is a román pénzüzetek, nagyon jelentős

⁵⁹ EGRY Gábor: *Struktúra vagy rendszer?* I. m.

⁶⁰ Mihai D. DRECIN–Vasile DOBRESCU: *Considerații...* I. m. 45.

szerepet játszottak az adott közösség kulturális-oktatási-vallási intézményrendszerének finanszírozásában, fenntartásában. Általában ezeket a pénzintézeteket altruistának tekintik.

A legkönnyebben talán a jótékony célú támogatások kérdése értékelhető. Kétségtelen, hogy fennállásuk alatt ezek a pénzintézetek valóban jelentős pénzösszegeket juttattak a nemzeti kultúrának és oktatásnak: 1918-ig az Albina 648 540 koronát, a Victoria 214 310 koronát, a kolozsvári Economul 115 188 koronát, a nagyváradi Bihoreana 72 848 koronát.⁶¹ Összességében tehát feltételezhető, hogy a román pénzintézeti rendszer 1872-től, az Albina alapításától 1918-ig körülbelül 1,5 millió koronával járult hozzá a nemzeti-kulturális és oktatási intézményrendszer fenntartásához és fejlesztéséhez. Ez elsőre rendkívül jelentős segítségnek tűnik. Csakhogy mindeddig nem végeztek olyan összehasonlításokat, illetve azokat megalapozó vizsgálatokat, amelyek tükrében valóban megítélhető lenne ennek az összegnek a jelentősége.

Mindenekelőtt érdemes számot vetni azzal, hogy ez a pénzmenyiség több évtized alatt jutott az intézmények fenntartóihoz, és évenkénti részletekre bontva már sokkal kevésbé tűnne impozánsnak. Ennél azonban sokkal lényegesebb lenne a támogatások jelentőségének megítéléséhez összegezni, hogy az említett intézményrendszer teljes finanszírozási igényéhez képest milyen a pénzintézeti hozzájárulás aránya. Ez természetesen további kutatásokat igényelne, de csak így kaphatnánk világos képet a pénzintézeti rendszer valódi jelentőségéről, illetve valódi szerepéről. Fontos az is, hogy ezt a támogatási összeget összehasonlítsuk a román pénzintézetek nyereségével és forgalmával. Korántsem mindegy a nemzeti és jótékony célú elköteleződés megítéléséhez, hogy az elméletileg erre felhasználható összegnek mekkora részét fordították végül is ilyen célokra. Végül nem kerülhető meg az sem, hogy összevessük a román pénzintézetek ilyen jellegű tevékenységét a többi pénzintézetével, mindenekelőtt a hasonlóképpen kisebbségi szászokéval.

Tanulmányomban nem térhetek ki minderre, de a szászokkal való összehasonlítást néhány ponton megkísérlem. Ez egyúttal alkalmat ad arra is, hogy megfogalmazzak néhány hipotézist a többi probléma kapcsán is. Mindenekelőtt le kell szögeznünk: a szász pénzintézetek nemcsak összegében, de arányaiban is sokkal jelentősebb támogatást nyújtottak a saját nemzeti intézményeinek, mint a románok. A legjelentősebb szász pénzintézet, az 1841-ben alapított nagyszebeni Általános Takarékpénz-

⁶¹ Uo. 83.

tár, amely nyereségének legalább 25%-át közcélokra engedte át, csak 1886 és 1909 között 1 917 222 koronát fordított ilyen célokra, egymaga többet, mint az összes román pénzüintézet 1918-ig (!).⁶² A harmadik legnagyobb pénzüintézet, a Brassói Általános Takarékpénztár alapításától, 1836-tól 1909-ig 1 445 005 koronát juttatott a közösségi intézményeknek.⁶³ A második legnagyobb szász pénzüintézet, a Nagyszebeni Földhitelintézet alapszabálya szerint az 1890-es évektől nyeresége 40%-át ajánlotta fel közösségi célokra.⁶⁴ Ez csak 1912-ben 124 000 korona volt. Ugyanebben az évben a Nagyszebeni Általános Takarékpénztár által az alapszabály szerint támogatásokra fordított összeg 118 000 koronára, a Brassói Általános Takarékpénztáré pedig 141 500 koronára rúgott.⁶⁵

Bár a szász pénzüintézetek jótékony célú kiadásairól sem készültek minden bankra vonatkozó összesítések, a fenti adatokból is látszik, hogy nagyságrendi különbség mutatkozik a román és a szász bankok által ilyen célokra fordított pénzüösszegek között. A három nagy szász pénzüintézet két év alatt juttatott nyereségéből annyit a nemzeti intézményeknek, mint amennyit az Albina egész fennállása alatt. Ezt a különbséget nem magyarázhatja az sem, hogy a három pénzüintézet együttes nyeresége sokkal magasabb lett volna, mint az Albináé. 1912-ben az Albina 500 000 koronás nyeresége 60%-a volt a három nagy szász pénzüintézet nyereségének, holott mérlegfőösszege a brassói takarékpénztárához volt hasonló.

A különbség oka az, hogy a szász pénzüintézetek a mérlegfőösszeghez és a forgalomhoz viszonyítva alacsonyabb nyereségük nagyobb hányadát szánták közösségi célokra. Alapszabályukba foglalták, hogy a nyereség 20–50%-át kell ilyen célokra fordítaniuk. (A két nagy takarékpénztár esetében a századfordulón már 50% volt ez a kulcs.) Ezzel szemben a román bankoknál ez az arány 2 (!) százaléktól 20%-ig terjedt. Az Albina esetében például 1888 óta 6% volt a nyereségből jótékony célokra fordítandó összeg.⁶⁶

Mindezek alapján legalábbis megkérdőjelezhetőnek tűnik az az állítás, hogy a román pénzüintézetek kizárólagosan vagy akár elsődlegesen nemzeti és jótékony célokat követtek volna. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy

⁶² Georg Adolf SCHULLER (szerk.): *Dr. Carl Wolff als Direktor der Hermannstädter allgemeinen Sparcassa*. Hermannstadt, 1910.

⁶³ Rudolf THÖR: *Die Kronstädter Allgemeine Sparkasse in den Jahren 1835–1909*. Kronstadt, 1910.

⁶⁴ August JEKELIUS: *Hervorragender Siebenbürger Sachsen der Gegenwart*. IV. Dr. Oscar Meltzl von Lomnitz. *Deutscher Volkskalender für 1907*. III. évf. Kronstadt 1907.

⁶⁵ Rudolf RÖSLER: *Die Kreditorganisation der siebenbürger Sachsen*. Hermannstadt, é. n. [1914.]

⁶⁶ Mihai D. DRECIN–Vasile DOBRESCU: *Considerații...* I. m. 73–74.; Mihai D. DRECIN: *Bancă Albina din Sibiu*. I. m. 163.

esetükben legalább annyira fontos volt a tulajdonosok egyéni haszna, mint a közösségé, ha nem fontosabb. Erről tanúskodnak az osztalékkulcsok is. Amíg a szász pénzintézetek zöme általában a legmagasabb betéti kamatláb értékében maximálta a kifizethető osztalék mértékét (mindezt úgy, hogy a két legnagyobb takarékpénztár rendkívül alacsony alaptőkével működött, tehát erre vetítve az általában 5%-os osztalék nagyon csekély összeget tett ki, a nagyszebeni intézet esetében az összes részvényesnek 500, a brassói esetében 700 koronát), addig a román pénzintézetek magas osztalékkulcsokat alkalmaztak. 1891 és 1904 között 14%-os átlagos kulcsot, 1905 és 1914 között 9–10%-osat.⁶⁷ Ezen belül 1897 és 1907 között az Albina is 14%-os (!) kulccsal számolt, majd 1912-ig 10%-ossal, és csak 1913-tól csökkent az osztalékkulcs 10% alá.⁶⁸

Emellett a román bankok kamatpolitikája sem utal különösebb közösségi célokra. Pedig általában elmondható, hogy a mérsékelt nyereségre való törekvés, a kamatok és az ügyfélre rótt járulékos költségek (díjak, útiköltség stb.) alacsonyan tartása összességében sokkal jelentősebb támogatást jelenthet az adott közösségnek, mint a nyereségből biztosított támogatások. Bár a kamatszint az évek folyamán fokozatosan csökkent, egészében végig a szász bankoké felett maradt, méghozzá érzékelhető módon.⁶⁹ Különösen a kisebb bankok estében rótt ez komoly terhet az ügyfelekre. Ezek 12–13%-os kamatszintje nagyon messze állt a kis szász bankok és hitelszövetkezetek 7–9%-os kamatszintjétől, miközben éppen a kis pénzintézetek feladata volt, hogy hitellel lássák el a nagy létszámú mezőgazdasági népességet.

Végül megfogalmazható az a hipotézis is, hogy a román pénzintézetek nem támogatták a nemzeti intézményeket olyan mértékben, mint ahogy lehetőségük volt rá. A szászok lélekszámát sokszorosán meghaladó románság, amely jóval kiterjedtebb iskolai és egyházi hálózattal is rendelkezett, fontosnak érezhette ugyan a pénzintézetei által kínált támogatást, de az sokkal inkább csepp a tengerben, mint valódi megoldás és segítség volt. Lehetséges, sőt valószínű, hogy a magyar államtól kapott ilyen célú támogatás összege jóval meghaladta a nemzetinek tekin-

⁶⁷ Nicolae N. PETRA: *Băncile românești din Ardeal și Banat*. I. m. 73–74.

⁶⁸ Mihai D. DRECIN: *Bancă Albina din Sibiu*. Anexa (Függelék) C; ez alapján joggal kérdőjelezhető meg Drecin állítása, hogy az Albina osztaléka „nagyon visszafogott volt” (uo. 95.). Sokkal inkább úgy tűnik, hogy az Albina rendkívül magas osztalékkulccsal dolgozott működése legnagyobb részében.

⁶⁹ Mihai D. DRECIN–Vasile DOBRESCU: *Considerații...* I. m. 62. Arra is utal ez az adat, hogy a banktörténetírásban a kisebb bankok refinanszírozójaként, hiteleik számára forrást biztosító intézményként kezelt nagyobb bankok (Albina, Victoria) a visszleszámitolások során nem törekedtek a kisebb pénzintézetek kedvező helyzetbe hozására.

tett pénzügyi rendszer által biztosított összegeket. Az pedig egészen biztosra vehető, hogy a román pénzügyi intézetek még saját lehetőségeiket sem használták ki, és nyereségük döntő részét magáncélokra fordították.⁷⁰ S bár ez önmagában nem kérdőjelezi meg teljesen szerepüket a nemzeti intézmények életében és működésében, feltétlenül arra utal, hogy az ezzel kapcsolatos állítások átértékelésre, árnyalásra, részletezésre szorulnak, új szempontok és kutatások alapján.

4. A földbirtokviszonyok változása

A földbirtokviszonyok változása, a románok tulajdonában lévő föld mennyiségének növekedése az első világháborút megelőző időszakban, amint láthattuk, közérdeklődést kiváltó probléma volt. Tulajdonképpen ez az a kérdéskör, amit, részben éppen a századfordulón megfogalmazott álláspontok alapján ma is a leginkább hajlamosak vagyunk azonosítani a bankok nemzeti irányultságú tevékenységével. Ehhez képest igen meglepő, hogy mindmáig senki nem dolgozta fel tudományos alaposással. Amennyiben adatokat kell felsorakoztatni, tulajdonképpen ma is minden szerző Tokaji Lászlóhoz vagy Bethlen Istvánhoz nyúl vissza, nemcsak Magyarországon, hanem Romániában is. Az adatokat azonban többnyire nem összefüggéseikben vizsgálják, sokszor a legalapvetőbb összehasonlítások is hiányoznak. Bár természetesen itt sem vállalkozhatok részletes analízisre, úgy vélem, hogy néhány lényegi összehasonlítás, illetve elemzés elvégzése is hozzájárulhat ahhoz, hogy újabb kérdések megfogalmazásával közelebb kerüljünk ennek a társadalmi folyamatnak az értékeléséhez.

A legtöbbet idézett birtokforgalmi adatok eredeti forrása Tokaji László, akinek saját gyűjtéséből származó kimutatásait aztán felhasználta Bethlen István is, némileg kiegészítve. Igaz, már eleve árulkodó, miként szokták Tokaji és Bethlen adatait prezentálni a különböző munkákban. Anélkül, hogy részleteznék azokat, egyszerűen kimutatják, hogy a románok, magyarok és szászok kezén lévő birtokállomány aggregált mutatója miként változott. Így aztán a legtöbb munkában az szerepel hangsúlyos helyen,

⁷⁰ A problémának ezt a dimenzióját itt nem taglalhatom, elsősorban a vonatkozó román adatok hiánya miatt. Az mindenképpen megemlíthető, hogy a pénzügyi rendszer fontos szerepet játszhat a nemzeti intézmények kedvező feltételekkel történő hitelezésében is, ami a banki mérlegekből nem elkülöníthető, de létező finanszírozási mód. Ilyen üzletekre a szászok esetében számos példa van, mindenekelőtt egyházközségek jutottak a piacinál alacsonyabb kamatozású hitelekhez. Lásd EGRY Gábor: *Nemzet és gazdaság. A Brassói Általános Takarékpénztár társadalmi-gazdasági szerepfelfogása (1835–1918). Pro Minoritate*, 2003. tavasz. 59–68.

hogyan a románok kezén lévő föld mennyisége az 1912-t megelőző évtizedben úgy 125 000–130 000 katasztrális holddal, a szászok kezén lévő körülbelül 30 000–32 000 katasztrális holddal nőtt, míg a magyarok kezén lévő ennek megfelelően körülbelül 155 000–160 000 katasztrális holddal csökkent. Csakhogy a földbirtokforgalom korántsem volt egyirányú folyamat egyik nemzetiség esetében sem. Tokaji részletes kimutatásokat is készített megyénként (a történeti Erdély mellett még Szilágy vármegyét is megvizsgálva), és külön megpróbálta felmérni minden nemzetiség esetében a birtokvételt és -eladást is. Így aztán az is kiderült, hogy a magyarok a vizsgált időszakban közel 60 000 katasztrális holdnyi földbirtokot vettek meg, ami mindenképpen árnyalja a képet.

A másik gyakori hiba az adatok értékelésében az, hogy implicit módon a teljes népességben belüli arányszámokhoz viszonyítják őket. Mivel azonban közismert, hogy a magyar és a szász népesség körében jóval magasabb volt a városi és nem földműveléssel foglalkozó lakosság aránya, ezért ez a fajta összehasonlítás kifejezetten torzítja az adatok értékelését. Amíg 1910-ben a magyar népesség 55,8%-a tartozott az őstermelésből élők közé, a szászoknak pedig 57,3%-a, addig a románoknál ez az arány 84,6% volt.⁷¹ A teljes népesség nemzetiségi megoszlása szerint a népesség 34,3%-a volt magyar, 55%-a román és 8,7%-a szász.⁷² Ugyanakkor az őstermelésből élő népességben belül (Szilágy megyét is beszámítva) a magyarok aránya 27% volt, a románoké 65,2%, a németeké 6,4%.⁷³ (Tekintettel Szilágy megye viszonylag magas arányú magyar agrárnépességére, Erdélyben még inkább a románok súlya volt jellemző.) Még egyértelműbb a kép, ha a jelentős magyar agrártársadalommal rendelkező, nemzetiségileg azonban szinte homogén Székelyföld nélkül számítjuk ki ezeket az adatokat, ahol a nemzetiségiek nem adtak el birtokot magyaroknak. Ekkor már a magyarság aránya az őstermelésből élők között 13,3%, a románoké 77,2%, a szászoké 7,9% volt. Márpedig a birtokforgalmi adatokat sokkal szerencsésebb azoknak a létszámához és arányához viszonyítani, akik valóban a földművelésből élnek, és így potenciális vevők és eladók a földpiacon.

Ha ezek után nem az egyes nemzetiségek kezén lévő földállomány nettó változását, hanem az egyes nemzetiségekhez tartozók által megvásárolt földbirtokot viszonyítjuk a teljes birtokforgalomhoz, akkor már ko-

⁷¹ Szász Zoltán: *Gazdaság és társadalom*. I. m. 1609.

⁷² Uo. 1577.

⁷³ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. IV. rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új sorozat. 56. k. Budapest, 1915. 330.

rántsem ugyanazt mutatja a kép. Sőt, ebben az összevetésben éppenséggel nem a románok, hanem a szászok felülreprezentáltságára derül fény. A teljes birtokforgalom, Tokaji kimutatásai szerint, mintegy 266 000 katasztrális holdra rúgott. Ennek 22,1%-a került magyarokhoz, 63,4%-a románokhoz és 14,5%-a szászokhoz.⁷⁴ Látható tehát, hogy a románok a megvásárolt birtokokat tekintve, legalábbis a mezőgazdasági népességhez viszonyítva, egyáltalán nincsenek felülreprezentálva, sőt az is kijelenthető, hogy bár összességében a birtokforgalom a földbirtokviszonyok kiegyenlítődése felé mutatott, a folyamat visszatekintve nem tűnik különösebben gyorsnak.

Szintén hasznos lehet, ha megvizsgáljuk, miként oszlott meg a földbirtok birtokkategóriák és nemzetiségek szerint. A századfordulón (egészen pontosan 1898-ban) az összes mezőgazdasági területnek mintegy fele volt magyar kézen. (Láthattuk, hogy közben az őstermelőkön belüli arányuk nem érte el az egyharmadot.) Ezen túl az is figyelemre méltó, hogy ugyanekkor a teljes mezőgazdasági területnek 28%-a 100 holdon felüli magyar birtokokhoz tartozott.⁷⁵ Ez a két adat már önmagában is jelzi: jóval nagyobb esélye volt annak, hogy magyar kézen lévő földbirtok kerül piacra, mint annak, hogy nemzetiségi kézen lévő. Annak is nagyobb esélye lehetett, hogy az egyre terjedő modern hitelezési technikák segítségével román parasztok veszik meg az eladásra kerülő birtokot. Igaz, a magyar agrártársadalomban is jelentős aránya volt a kis- és törpebirtokosoknak. Csakhogy ezek leginkább a székely megyékre koncentráálódtak, ahol sem eladó nemzetiségi, sem eladó magyar közép- és nagybirtokot nem volt könnyű találni.⁷⁶

Ha Tokaji birtokforgalmi adatait megyénkénti bontásban is megvizsgáljuk, akkor az derül ki, hogy a román birtokvásárlások zöme (137 000 katasztrális hold 166 000-ból) Alsó-Fehér, Háromszék, Hunyad, Kolozs, Szilágy, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos vármegyében történt, ezek mindegyikében 10 év alatt több mint 10 000 katasztrális holdra rúgott. Ezekre a megyékre – Háromszék kivételével, ahol ez a magas szám Tokaji adatai szerint Bodza-vidéki erdőbirtokok eladásából adódik – jellemző a magas létszámú és arányú román parasztság jelenléte és a 100 holdon felüli magyar és úri birtok jelentős aránya az összes földbirtokból. (1898-ban ez az arány a felsorolt hét megyében a felsorolás sorrendjében: 28,1%, 44,1%, 24,9%, 41,9%, 40%, 31,5%, 35,3%.)⁷⁷ Ráadásul ezek

⁷⁷ TOKAJI László: i. m. 16–17.

⁷⁴ TOKAJI László: i. m. 12–13.

⁷⁵ Uo. 16–17.

⁷⁶ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.* 434.

közül – a speciális esetet jelentő Háromszék, valamint a vegyes lakosságú Kolozs és Szilágy megyéket kivéve – mindenhol csekély létszámú és arányú volt a magyar agrárnépesség, ami szintén meghatározta, hogy milyen nemzetiségű vevők jelentkezhetnek az eladásra kerülő birtokokért. Közben a Székelyföldön az úri birtok, tehát a potenciális kínálat volt csekély, így is „megakadályozva”, hogy a statisztikákban nagyobb mértékű magyar földvásárlás jellemezzen.

Ezen túl itt még egy szempontot érdemes megemlíteni: a földárak és a bankok rendelkezésére álló források kérdését. Tokaji erre vonatkozóan is hoz adatokat, amelyek jól jelzik, hogy a föld minősége és a földpiaci viszonyok miatt megyénként jelentős eltérés volt a földárak között. Az azonban kiderül a kimutatásából, hogy a legjelentősebb birtokforgalmat felmutató megyék közül Alsó-Fehérben, Kolozsban, Szilágyban és Torda-Aranyosban a tranzakciókból kiszámolt holdankénti átlagár meghaladta az Erdély és Szilágy vármegye teljes területére számított 296 koronás átlagárat. Nyilván ez is szerepet játszik abban, hogy a Tokaji által kimutatott román földvásárlások esetében az átlagár majdnem 346 korona holdanként.⁷⁸ Mindez azt is jelenti, hogy a 166 000 hold megvételéhez több mint 57,5 millió koronára volt szükség akkor, amikor a román bankok mérlegfőösszege Erdélyben ennek körülbelül háromszorosa volt. Másképpen fogalmazva: ha csak ezzel az átlagárral számolunk, és nem vesszük figyelembe, hogy egy erőltetett birtokfelvásárlási folyamat természetszerűen vezet az árak gyors emelkedéséhez, akkor a románoknak a magyar birtokállomány megvételéhez 1898 után majdnem 1200 millió koronára lett volna szüksége. Ilyen mértékű többevonásra azonban, a román pénzügyi hálózat fejlettsége és kiépítettsége mellett még középtávon sem mutatkozott esély.

Mindez persze már csak spekuláció, a megelőzőek is csupán példák, nem pedig egy átgondolt és alapos vizsgálat részei. Arra azonban alkalmasak lehetnek, hogy felhívják rá a figyelmet: a földbirtokviszonyok változásairól nehéz úgy megalapozott véleményt nyilvánítani, ha nem végzünk egy mindenre kiterjedő, alapos statisztikai elemzést, majd annak eredményeit nem próbáljuk meg lehetőség szerint egyéb források (mindenekelőtt a telekkönyvek és a banki adatok) bevonásával ellenőrizni. A földbirtokviszonyok változásait csakis olyan elemzéssel követhetjük nyomon, amelyben az erdélyi társadalom és társadalmak lényeges és releváns szociokulturális dimenzióira is figyelünk. Az eddigi vizsgálódások pedig ettől igen messze állnak.

⁷⁸ Uo. 12–13.

Az ugyanakkor elvitathatatlan, hogy a kortársak nemzeti intézményként szemlélték a pénzügyintézeteket. Nemcsak a románok, hanem a magyarok és a szászok is. Az is megkérdőjelezhetetlen, hogy ezek az intézmények számos olyan funkciót töltöttek be, amelyek a nemzetiségi résztársadalmak szervezésében fontosnak, olykor kulcsfontosságúnak bizonyultak.⁷⁹ Kétségtelen, hogy legalább virtuálisan, a társadalmi elit által megjelenítetten létezett nemzeti pénzügyintézeti rendszer, sőt talán nemzetgazdaság is, és mindenképpen a nemzeti programok része volt annak megteremtése. Ám a pénzügyintézeti rendszer jellegzetességei, hatékonysága, eredményessége a nemzeti programok megvalósításában már sok esetben kétséges. Különösen a román bankok esetében merülhetnek fel kételyek. Kérdéses, hogy valójában földrajzilag is mekkora szeletét fogta át a román társadalomnak. Erősen túlhangsúlyozottnak tűnik a pénzügyintézetek jótékony és nemzeti célú támogatásainak kérdése, s az sem tisztázott, hogy a román pénzügyintézetek mennyire integrálódtak a Monarchia pénzügyintézeti rendszerébe. Ugyanakkor megállapítható az is, hogy az ezzel kapcsolatos narratívák már születésük pillanatában politikailag befolyásoltak voltak, ráadásul később kölcsönösen erősítették egymást. Ebben az értelemben nemzetileg bizonyosan sikeresek voltak, ám tudományos verifikálásuk még várat magára.

⁷⁹ Erre lásd HUNYADI Attila: Economic nationalism in Transylvania. I. m.